
УДК 801.6:7.031 (470.6)

ББК 82.3(235.7)

X 29

Хачемизова М.Н.

Доктор филологических наук, профессор кафедры адыгейской филологии Адыгейского государственного университета, e-mail: mira1406@mail.ru

**Особенности фольклора диаспоры черкесского
зарубежья в контексте общеадыгской культуры
(на материале экспедиции в Иорданию и Сирию)
(Рецензирована)**

Аннотация:

Исследуется фольклор адыгской диаспоры, проживающей в Иордании и Сирии. Демонстрируются тексты, выражающие этноментальные основы адыгского народа, свидетельствующие о непрерывности мифоэпических традиций и в настоящее время. Проводится мысль о том, что фольклорный багаж черкесского зарубежья – важнейший компонент гуманитарной (интеллектуальной и эстетической) истории всего этноса.

Ключевые слова:

Фольклор, этноэкология, диаспора, ментальность, мифология, мифоэпические традиции, песни-плачи, сказания, этнос, культура.

Khachemizova M.N.

Doctor of Philology, Professor of Adyghean Philology Department, Adyghe State University, e-mail: mira1406@mail.ru

**Features of folklore of the Circassian diaspora abroad
in a context of the Adyghean general culture
(on the basis of a material of expedition to Jordan and Syria)**

Abstract:

The paper examines the folklore of the Adyghean diaspora living in Jordan and Syria. The author demonstrates the texts expressing ethno-mental bases of the Adyghean people, testifying to a continuity of mythic-epic traditions at the present time. It is proved that the folklore of the Circassian diaspora abroad is the major component of humanitarian (intellectual and esthetic) history of the whole ethnos.

Keywords:

Folklore, ethnoecology, diaspora, mentality, mythology, mythic-epic traditions, songs-weepings, legends, ethnos, culture.

Адыгэмэ яхышъэ гъогу чыжьэу 1оу, ау етlани янасып зыкьиутlэрэбгъоу, кыщещъэ ыкlи хъугъэ-шlэгъэ гъэшlэгъ- ипхъахъ-итэкъур къафакlоуи. Сыдэу хъу- онхэмкlэ бай. Уахътэ къяклугъ яхэхъо- ми, лъэхъэнэ зэмылlэужыгъуабэмэ ап- ныгъхэкlэ лъагэу залатэу, ацlэ чыжьэу сыхъагъэу культурэ лъагэрэ, цlыфыгъэ

инрэ кыздаштагъэу я1. А культурэ иным изык1эльэнык1оу щыт яжабзи. Бзэм, псалъэм, гущылэм мэханэу ратыщтыгъэм ишыхъат1оры1отэ баеу, л1эш1эгъу чыжъэмэ къапк1ырык1и, лъэпк1ым ехы-л1эгъэ ш1эныгъэ зэмыл1эужыгъуабэ джы непэ кыднэзгъэсыжык1ырэр. Ащ изгъэш1энрэ изэхэфынрэ игъо шыпк1эу, актуальнэу джырэ лъэхъаным щыт.

Тэ мурадэу мы статьяк1э зыфэдгъэуцужырэр адыгэ фольклоры джы тилъэхъан кынэсэу зэрэпсэурэр, анахъэуи адыгэ диаспорэм ар зэригъэфедэрэр къэтыушыхъатыныр ары. Ащ пае 1999-2000-рэ илъэсхэм Йорданиемрэ Сириемрэ ащытыугъоигъэгъэ1оры1уатэхэр кыз-фэдгъэфедэнхэр пшъэрыл1 шъхъалэу зы-фэтэгъэуцужы.

Адыгэ1оры1уатэм (фольклорым) ш1эныгъэлэжъхэр зыдэлажъэхэрэр бэ дэдэ шлагъэп - я Х1Х- рэ л1эш1эгъухэм ак1эхэм щегъэжъагъ. Султ1ан Хъанджэрые иповестэу «Черкесские предания» 1841-рэ илъэсым журналэу «Русский вестник» кыыхиутыгъагъ. Ащ щыщэу зы пычыгъо газетэу «Кавказ» № 35-рэм 1846-рэ илъэсым «Мифология черкесских народов» зыфилорэр къехъэ. Мы лъэубк1оу адыгэ1оры1утэм ик1ыхъэутынк1э Хъанджэрые ыш1ыгъэм ехылагъэу С.Н.Жэмыхъом къэтхы: «...наследие Хан-Гирея может послужить в качестве культурно-исторической основы, на которой будет формироваться в новых условиях единая национальная идентичность современных адыгов» [1:32]. Ащ демыгъэштэн плъэк1ыщтэп. Зэк1э адыгэмэ ялъэпк1 гупшысак1э «эпико-мифологическэу» зэрэщытым бэрэ кыфэдгъэзэжыныу щыт.

Лъэпк1 зэхэк1ок1эн-зэхэк1ухъаным ищынагъоу зэрэдунаеу зыштэрэ глобализацием кытфихырым пэбгъэуцужы-нэу щыт лъэпк1 ш1эныгъэ къэк1уап1эмэ анахъ лъэшэу1оры1уатэр (фольклоры). Ащ иугъоижыын, изэхэфын, изгъэш1эн ш1эныгъэлэжъхэмк1э мэханэшхо зилэ1офыгъу. Анахъэуи адыгэхэм яхышъэ къэтхыхъэжынымык1э фольклорым мэхъа-

нэу и1эр 1936-рэ илъэсым К1эрэщэ Тем-бот идоклад кыщилогъагъ [2:3]. Ижк1э кыщегъэжъагъэу мэханэу и1эмк1э зыми памыш1ыщтыгъэ яшъхъафитныгъэ кы-зэраухъумэрэ лашэм адыгэ псалъэр ащ гу-игъэуцуагъ. Зек1ол1 ц1эры1охэу а лашэр къезыхъак1ыгъэхэм агуигъэуцуагъ л1ы-губзыгъэхэу псалъэр зилэшагъэхэу адыгэ1оры1уатэр къэзыухъумагъэхэм. «Адыгэ пшысэхэмрэ, тхыдэжъхэмрэ» зыфилорэ тхыльэу Мыекъуапэ 1946-рэ илъ. кы-дэк1ыгъэм Гущылапэу К1эрэщэ Тембот фиш1ыгъэм моуштэу кыщело: «Ады-гэ фольклорым, историем ык1оц1ык1э адыгэмэ ящылэк1эгъэ-язэхэтык1агъэхэр, класс банэу зыхэтыгъэхэр дэгъоу хэл-лъэгъонэу, ти историе джырэ нэсы мыт-хыгъэу, тхын фаеу щытым материал дэгъу фэхъунэу щыт. Арэу зэрэщытымк1э адыгэ фольклорым иугъоин хэти зэрилъэк1эу дэлэжъэн фае.

Л1ыжыи к1али адыгэ фольклорым иугъоин мэханэу и1эр кызгуры1оу, ар зыш1олофэу, дэмышъхъахэу кытфэ-зыложъэу тэзгъэтхыгъэмэ ш1уш1эгъэш-хо афэтэш1ы»[3:10]. Джырэ лъэхъанми фольклорым иугъоин, ик1этхыжыын, изэхэфын мэханэшхо зэрилэу къэнагъ. Анахъэуи адыгэхэу дунаим щитэкъу-хъагъэхэу хъугъэхэм яфольклор кызэра-хэнагъэр бгъэунэфыныр ик1оу гъэш1эгъ-он1оф мэхъу.

Охътэ блэк1ыгъэхэм, тикъэра-лыгъо хабзэхэр зэблэхъугъэ охъуфэхэ-к1э, лэк1ыб хэгъэгумэ ащыпсэурэ адыгэ-мэ яфольклор иугъоижыын зэш1опхынэу щытыгъэп. Ау амалхэр щылэ зэхъухэм диаспорэм кыхэнэгъэ фольклорым тыль-ыплъэнэу амалхэр тилэ хъугъэх. Адыгэ къралыгъо университетымрэ адыгэ ха-сэхэу Йорданиемрэ Сириемрэ арытхэмрэ яхъатырк1э адыгэ кафедрэм ик1элэегъ-эджэ куп мы хэгъэгухэм ащылагъ. Ц1ыф гъэш1эгъонхэу адыгэ1оры1уатэм иухъу-мак1охэу тыз1ук1агъэхэм, адыгэ1оры1у-атэр мы хэгъэгумэ зыфэдэу зэрэщыхъугъ-эм гукъэк1ыжъ-гупшысэ зэфэхысыжъ заулэу тагъэш1ыгъэмэ ащыщэу зыгорэ-

хэм ягугуу кьэтшы тшоигуу.

Иорданием адыгэхэр ефэфэхэклэ кьиныбэ апэклэжыгь. Гыбзэхэу яхэкужъ рахыгэхэм гыбзаклэхэри кьагохуагь. Тыздэхьэгьэ адыгэ чылагьэ пэпчэ адыгэ жэбзэ-лорылуатэм фэцагьэ горэ дэмысэу зыпарэкли хьугьэп. Ау анахь цыф гэшлэгьонэу тызлуклагьэмэ кьахэщырэр лыгубзыгьэклэ пасэм зигугуу ашыщтыгьэхэмэ ащыщэу Иорданием щыпсэуштыгьэ Мэджаджэко Индырыс ары. Зэклэми ар зэрашлэщтыгьэр Шапсыгьэ Индырыс. Мыщ кыпкырыкыштыгьэ акылымрэ жабзэмрэ умыгьэшлэгьон плыэкыштэп: тарихьми, лэпкэ зэхэтыклэ-шыклэми, диньми, лорылуатэми хэшлык ин африлэу щытыгь. Индырыс кыпкырыкыштыгьэ информацием икьоу лэф дэпшлэным, зэхэфыным охьтабэ ищыклагь. Тэ зы лахь мыин горэм тыкышчыуцу тшоигуу. Ар «Кьолэжымыкьо Зезэрэхьэ итхыд» ары.

Шапсыгьэ Индырыс мы тхыдэжыр кылотэжыныэу зэрэхьугьэр сшлогьэшлэгьонэу сыгу кьэклэжы. Апэрэ зэлуклэгьум адыгэ жэбзэ дахэу кылуатэкьурэм тиумэхьыгьэу тедэлугь. Ежымы, теуплэкьум фэдэу, упчлэхэр кытфидзымэ, тхьагьэпцлэу лушхыпцлыкызэ бэрэ тызэдыщысыгь. Ятлонэрэ мафэм Амман хасэм кызэклом, чэщым зэрегупшысагьэр кыхэщэу, теубытагьэу кылуагь: «Кьолэжымыкьо Зезэрэхьэ итаурыхь» кьэслотэщт. Сыд мы тхыдэр Индырыс кыкылахыгьэр ышлэрэ зауламэ ащыщэу? Энэгуягьэ Кьолэжымыкьо Зезэрэхьэ иобраз ар епхыгьэклэ. Тхыдэжымы лыхьужь шьхьалэу хэтыр цыф кызырыкылоу, лэжыакылоу, гукьабзэу, зэклэклор имылуэу зигушылэ фэшшыпкыэу щытыр ары. Мылкур апэрэ чыплэм изгьэуцоу, мылкур кызылэклигьэхьэным фэшл цыфыгьэ-гуклэгьур зымышлэрэмэ ар апыщыт. Кьолэжымыкьо Зезэрэхьэ тхьагьэпцлыгьэ-хылагьэклэ кытеклох (Ридадэ икьэбар угу кьегьэклэжы). Адыгэ тхыдэм ишэн шьхьалэр – ар шьыпкьэм пэблагьэу зэрэщытыр ары. Ижыкылэ

кыщегьэжыагьэу адыгэ тхыдэмэ ахэт лыхьужьхэр цыфыгьэ шапхьэм рыгьуазэхэу, щысэтехыплэхэу зэрэщытыгьэхэм фэшл цыф жьугьэмэ осэшхо афашыщтыгь, шлу альэгьуштыгьэх, апшьэрэ чыплэм рагьэуцоштыгьэх. Адыгэ лорылуатэм зэрихабзэу гыбзэ, е лыхьужь ордэ пэпчэ кьэбар пыль. Мы таурыхьри гыбзэм пыль.

«Кьолэжымыкьо Зезэрэхьэ итаурыхь» адыгэ хэкуми кыщатхыжыгьэу щыт. Тхыдэм иклэух: «*Ащ тетэу Кьолэжымыкьо Зезэрэхьэ клэлэ батырыр ницы жьалымхэм азыфагу иклодагь, ордэди фаусыжыгьэу цыл*» [4: 94]. Кьолэжымыкьо Зезэрэхьэ игьыбзэ тхыльэу «Мыкыосэжьэрэ жьуагьохэр» (1994) Шьхьалэхьэ Абу кыдыгьэхьагь

Гыбзэр лыхьужымы кыжэдэклэу гьэпсыгьэ:

«*О Кьолэжымы сырикьорэклэ, орэией!*

Адэ мыгьэо сы Зезэрэхьэ мыгьот...» [5: 73].

Лыхьужымы ыгу ихьыкырэр зэклэ зыхэошлэ, тхыдэм кымыубытыгьэр гыбзэм кырелотыкылы: «*лоф мыхьун гуцэр*», // «*...зы куашьэ гуцэм тыщанлугы...*», // «*...сэ сыхыагьэ гуцэ...*», – ылозэ, игукьао цыфмэ кьафегьанэ Джащ фэдэу тхыдэмрэ гыбзэмрэ кьалуатэрэ кьэбархэр зэрэзетефэхэрэм имызакьоу гыбзэм кьэбарыр кырегьэжыжы.

Индырыс кылотэагьэр теклырэп Мыекьуапэ кышыхаутыгьэм, ау ежь Индырыс иеплэжыкы хильхьагь мы тхыдэм. Индырыс информатор кьодыагьэп, лорылуатэрэ згьэклыхьэрэмэ ащыщыгь. Ащ кыгьэлаагьорэр лэжыкы кьэралыгьомэ арыфэгьэ адыгэмэ фольклоры агьэбайжымагьэ агьэклэжызэ кызыраухьумагьэр ары. Жанрэ зэфэшхьафмэ арылэ лорылотэ пчагьэмэ ар кьаушыхьаты.

Гыбзэ мыухыжыр адыгэмэ ящылакылэ щыщы хьугьэ. Цыфым тхьамыклагьоу кьэхьуллэн ылэжыкыштыр зэрэгьунэнчьэр ахэмэ ашхьэклэ аушэтыгь. Ащ фэдэ Мыгьоллэ Садыкьэу Иор-

данием ит кьуаджэу Русейфэ шыпсэуштыгьэм иджэпсалъэ. Мыгьоллым еж зэхилъхьагьэу усэ-джэпсалъэ тигьэтхыгьэ. Мыр зыфэгьэхьыгьэр ньдэлъфыбзэ адыгабзэр зэрэклодрэр ары. Адыгабзэу а1эклэклрэм игьыбзэ гум кьик1эу, ц1ыфхэр кьыгьэушыным тегьэпсыхьагьэу, зыкьаригьэш1эжьэу гьэпсыгьэ: «Хэтрэ адыгэу мы сымакьэ зэхэзыхрэм, // «Адыгэ сэлам гуанэ, Сэлам Iаш1у есэхы!» // «Сиыхэр, сиыхьухэр!» // «Илъэсишгэрэ шьэныкьорэм нэсыгьэу», // Адыгэхэу мы хэку хьафым исхэр...» // «Тыбзэк1э тызэрэмытхэу, тыбзэк1э тызэрэмыджэрэм иягьэ кьытэк1ы» // Тэ зытымыш1эжьэу тыкьэнэныр тхьамык1агьоба...» //...Тэ лъэпкьыжьэу дунаим тетмэ тащыц...» // «Ау сьд фэдэу тыбзэ, тихабзэ мык1одэу, сьд фэдэу т1ыгьыцт?» // «Тыбзэ мэк1оды! Тыадыгэмэ тыкьаш1эжьэрэн!» // «Тихабзэ мэк1оды, тахэтыжьышгурэн!..» // Бзэ хьафк1э хьалыгьум теджэу адыгэхэр тыкьэнагь!» // «Лъэпкьэу цы1эмэ ауж тыкьэнагь, сян!»

О, сян!

Сянэ кьысимы1уагьэр

Хэт кьысилон!

Сянэ симыгьэш1агьэр

Хэт сигьэш1эн?

Сянэ ш1уигьэк1одыгьэ бзэр

Хэт кьыситыжьын?...» (кафедрэм иархив).

Иорданием шыпсэурэ Шыбэкьужь (Батэкьо) Самихьа ыныбжьык1э 50-м итыгь ны1эп, ау гьыбзэ-орэдыбэ кьыло-нэу ыш1эу кьыч1эклыгь, ежьыми зэхэлъхьак1э еш1э. Адыгэ хэкум кьызэк1ом ыуж мыщ фэдэ орэд ыусыгьэу кьытфилуагь:

«...Коцхьэблэ шыухэр, ахь-ерией,

Тыгьэр кьагьашгьор, мыгьот-ей,

Гуш1огьо мафэр, ахь-ерией,

Кьэтэжьугьэ1эт, мыгьот- тэ.

Бэслынэй к1алэхэр, ахь-ерией,

Тэри кьытпэплъэт, мыгьот-ей,

Тыгум кьыдаплъэрэр, ахь-ерией,

Адыгэ т1экл1у, мыгьот- тэ,

Кубаны псыжьыр, ахь-ерией,

Орэу ечъэхыр, мыгьот - ей

Иордан к1оажьыныр, ахь-ерией,
Гугьэу кьытцэхьур, мыгьот- тэ.
Домбай чапэхэм, ахь-ерией,
Осыр темылъ, мыгьот- ей,
Тыгум имык1рэр, ахь-ерией,
Адыгэ т1экл1у мыгьот- тэ.
Адыгэ ч1ыгур, ахь-ерией,
Сапэр кьелэты, мыгьот- ей,
Зэтэжьугьэ1этыри, ахь-ерией,
Кьэтэжьугьэзгьэзэжь, мыгьот-
тэ...» (кафедрэм иархив).

Самихьа янэ Мысрэкьомэ ащыщыгь, Мысрэкьо ехьыл1эгьэ гьыбзэр кьылоштыгьэ. «Мысрэкьор сянэшхом ятэкьошым ыкьу», - кьелуатэ Самихьэ. Мысрэкьом игьыбзи янэ кьызэр1оштыгьэм тетэу дахэу кьылуагь:

Мысырэкьор к1элак1эт, ахьай-
ерией,

К1элак1эми шыбзыфы мак1уа,
ахьай-ерией,

Нэгьоихьар мэбана, ахьай-ерией,

Нэгьоипщым зэхеха, ахьай-ерией....

Мысрэкьом нэгьоипщым ищэ кьытефэ, к1элак1эр аджалышэм ехьы. Гьыбзэм ыльапсэр: нэгьопщым Мысрэкьор кьызиш1эжьк1э, ыш1агьэр зэргухэк1ышхор гьыбзэ еш1ы ...

Сирием тызшы1ук1эгьэ лыгубзыгьэу Тыгьужь Азадин макьэу илэмкли, артистизмагьэу хэлъымкли анахь орэдыло лъэшмэ ащыц. Ижэрэ фэлофэш1э орэдхэмрэ нарт пщыналъэхэмрэ кьащегьэжьагьэу джырэ лъэхьаным зэхалъхьагьэ ш1улъэгьуныгьэ орэдхэм анэсыжьэу кьылонхэ ылъэк1ыштыгь. Ащ игугьу кьыщытш1ыгьагь статьяу «Адыгэ орэдым ытамэу шытыгь...» зыфилуоу Ж. «Псалъэу» № 2(5)-м 2005-рэ илъэсым кьыдэк1ыгьагьэм[6:120].

Джолан игьунапкьэхэм адэжь адыгэ чылэхэу Бырхьаджамрэ Барикьэрэ тызэк1ом тыз1ук1агьэмэ ащыц Шыкьмэ япхьоу тызихьэк1эгьэр. Ащ гушы1эм хэтэу кьылогьагь: «Сьд тэ тызфитыр, зифышгьхэ тихырэм тырибзыу...». Ари адыгэ гушы1эжь. Адыгэ гушы1эжьыр зэрэлъэшыр джыри зэ тыушэтыгьэ. Мыр

зыщзэхэтхыгъэ чыплэм ащ мэхъанэу
кӀоцӀылыр щэм фэдэу кыттефагъ. Те-
гупшысагъ: Сыд фэди́за ыушэтын фэягъ-
эр лъэпкъым мыщ фэдэ зэфэхьысыжы-
рышыным фэшӀ? Адыгэм ифольклор
ар кытегъашӀэ, сыда плэм блэкӀыгъэ
уахътэм щыпсэугъэ цыфхэм ягупшыса-
кӀэ ащ тыхещэ, Хьаткьо Иринэ зэритхэу:
«...почувствовать» людей прошлого, их
мысли и действия...» [7: 41].

Гупшысэ кӀэухыр зыфаклорэр: ады-

гэм ифольклор диаспорэм щэпсэу, хэхьо,
мэлажэ. Мызэу мытӀоу пшысэхэр ежъ-
мэ зэхалъхьагъэу кьалыатэхэу, гыбзэ-
орэдхэу зэкощыжхэм ыуж акӀэ кы-
щыхуӀлэгъэ гухэкӀхэр кьизӀотыкӀхэрэр
кьалохэу тарихыӀлагъ. ТхакӀэрэ еджа-
кӀэрэ яныдэльфыбзэкӀэ зыӀэкӀэмыль
диаспорымкӀэ фольклорыр лъэпкъ ухъу-
макӀоу мэхъу. Бзэр мыкӀодынымкӀи ащ
мэхъанэшхо иӀ. «Гугъэр атэкӀэныжъ»,
- еӀо гущыӀэжъым, адыгэмэ ягугъи кӀыхьэ.

Примечания:

1. Жемухов С.Н. Жизнь и мировоззрение Хан-Гирея // Султан Хан-Гирей. Избранные труды и документы. Майкоп, 2009. С. 7-32.
2. Керашев Т.М. Доклад на первом съезде писателей и ашуггов Адыгеи // Адыгейская правда. 1936. 21 дек.
3. Адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжхэмрэ. Мыекъуапэ, 1946. Н. 10.
4. Ар дэдэм. Н. 89-94.
5. МыкӀосэжырэ жъуагъохэр. Мыекъуапэ, 1994. Н. 73.
6. ХьакӀэмз М. Адыгэ орэдым ытамэу щытыгъ... // Псалъ. Мыекъуапэ, 2005. № 2 (5). Н. 120-126.
7. Хаткова И.Н. Концепция исторического прошлого в произведениях Султана Хан-Гирея // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Филология и искусствоведение. Майкоп, 2010. № 4 (70). С. 39-45.

References:

1. Zhemukhov S.N. Khan-Girey's life and world outlook // Sultan Khan-Girey. Selected works and documents. Maikop, 2009. P. 7-32.
2. Kerashev T.M. The report at the first congress of writers and the Ashugs of Adygheya // Adygheiskaya pravda. 1936. December, 21.
3. Адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжхэмрэ. Мыекъуапэ, 1946. P. 10.
4. Ар дэдэм. P. 89-94.
5. МыкӀосэжырэ жъуагъохэр. Мыекъуапэ, 1994. P. 73.
6. ХьакӀэмз М. Адыгэ орэдым ытамэу щытыгъ... // Псалъ. Мыекъуапэ, 2005. № 2 (5). Н. 120-126.
7. Khatkova I.N. The concept of the historical past in Sultan Khan-Girey's works // The Bulletin of the Adyghe State University. Series «Philology and the Arts». Maikop, 2010. No. 4 (70). P. 39-45.